

**SUDAN GELENEKSEL VE SOSYAL MEDYANIN DURUMU
THE STATE OF TRADITIONAL AND SOCIAL MEDIA IN SUDAN**

Rawan Hussein Hassan Mohammed¹, Mehmet Toplu²

¹Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo, Televizyon ve Sinema anabilim dalı, Ankara, Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-5628-619X

²Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo, Televizyon ve Sinema anabilim dalı, Ankara, Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-1777-9829

ÖZET

Bu çalışma, Sudan Cumhuriyeti'nde mevcut olan hem geleneksel hem de sosyal medya platformlarının durumunu analiz etmektedir. Geleneksel medya, radyo ve televizyon aracılığıyla geniş bir izleyici kitlesine ulaşmaktadır. Radyo ve televizyon kanalları, hükümet kontrolü altında olsa da çeşitli dillerde yerel ve uluslararası içerik sunmaktadır. Sosyal medya platformları ise, Sudan toplumunda önemli bir rol oynamaktadır. Bireylerin, görüş, haber ve bilgileri paylaşmaları için interaktif bir platform sağlamaktadır. Sosyal medya, tabandan gelen hareketler için, Sudan halkının endişelerini dile getirebilecekleri ve sosyal amaçlara destek verebilecekleri bir platform haline gelmiştir. Bununla birlikte, sosyal medyanın yalan ve yanlış bilgilerin yayılmasına da neden olabileceği unutulmamalıdır. Kullanıcıların karşılaştıkları bilgileri ayrıntılı olarak düşünmeleri çok önemlidir. Sonuç olarak, Sudan'da hem geleneksel hem de sosyal medya platformlarının sorumlu bir şekilde kullanılması, ülkenin geleceğini şekillendirmede ve halk arasında önemli bağlantılar kurmada önemli bir rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sudan, Geleneksel Medya, Sosyal Medya

ABSTRACT

This paper investigates the media landscape in the Republic of Sudan, focusing on both traditional and social media platforms. Traditional media, including radio and television, serves a wide audience by providing content in various languages, encompassing both local and international perspectives, though these media outlets are subject to governmental control. In contrast, social media platforms play a critical role in Sudanese society by offering an interactive space for individuals to express their opinions, share news, and disseminate information. These platforms have become pivotal for grassroots movements, enabling the Sudanese populace to voice concerns and advocate for social causes. However, it is imperative to recognize that social media also poses the risk of perpetuating misinformation and false narratives. Therefore, it is essential for users to exercise critical discernment regarding the information encountered. In conclusion, the judicious

use of both traditional and social media platforms is crucial in shaping the future trajectory of Sudan and fostering substantive connections among its citizens.

Keywords: Sudan, Traditional Media, Social Media

GİRİŞ

Bu makale, Sudan Cumhuriyeti'ndeki geleneksel ve sosyal medya platformlarının mevcut durumuna ışık tutmayı amaçlamaktadır. Bu bölgedeki geleneksel medya, öncelikle radyo ve TV kanallarını kapsamakta olup, radyo yayınları ülkenin her köşesine ulaşmakta ve farklı dillerde çok çeşitli yerel ve uluslararası programlar sunmaktadır. Benzer şekilde, TV kanallarına da ülke genelinde kolayca erişilebilmekte ve çeşitli dillerde çok sayıda yerel ve uluslararası içerik sunulmaktadır. Sudan Cumhuriyeti'ndeki her eyaletin çok sayıda TV ve radyo kanalına sahip olması, bu mecraların yaygın kullanılabilirliğini göstermektedir.

Sudan Cumhuriyeti'ndeki geleneksel medya, karşılaştığı zorluklara rağmen uzun bir yolculuk geçirmiştir. Küreselleşmeden etkilenmiş, ancak yeni dünya dönüşümlerine uyum sağlamayı başarmıştır. Sudan Cumhuriyeti'ndeki geleneksel medya da sosyal medya devriminden etkilenmiştir (Zere, 2020, ss. 31). Ancak geleneksel medyanın yanı sıra sosyal medya platformları da Sudan toplumunda önemli bir yer edinmiştir. Bu çevrimiçi platformlar, bireylerin görüşlerini ifade etmeleri, haber ve görüşlerini paylaşmaları ve daha geniş bir kitleyle etkileşim kurmaları için etkileşimli bir alan sağlamaktadır (Zere, 2020, ss. 55). Sosyal medya platformlarının yaygın olarak benimsenmesi, bilginin yayılma biçiminde devrim yaratarak hem yerel hem de küresel ölçekte hızlı ve etkili iletişim kurulmasını sağlamıştır (Mahama, 2020, ss. 29).

Ayrıca sosyal medya, tabandan gelen hareketler için güçlü bir araç ve çeşitli konularda farkındalık yaratmak için bir platform olarak ortaya çıkmıştır. Sudan vatandaşlarına endişelerini dile getirebilecekleri, sosyal amaçlar için desteği harekete geçirebilecekleri ve fiziksel sınırların ötesinde benzer düşünen bireylerle bağlantı kurabilecekleri bir platform sunmuştur. Sosyal medya, Sudan nüfusunun farkındalıklarının güçlendirilmesinde, seslerinin duyurulmasında ve farklı topluluklar arasında daha güçlü bir birlik duygusunun teşvik edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Zere, 2020, ss. 197).

Bununla birlikte, sosyal medyanın sayısız faydasının yanı sıra zorlukları da beraberinde getirdiğini kabul etmek önemlidir. Yanlış bilginin çoğalması ve sahte haberlerin yayılması, dijital alanda önemli bir endişe kaynağı haline gelmektedir. Kullanıcıların karşılaştıkları bilgileri eleştirel bir gözle değerlendirmeleri ve onaylamadan ya da daha fazla paylaşmadan önce gerçekliğini doğrulamaları gerekmektedir (OLARU, 2023, ss. 62). Sosyal medya platformları kuşkusuz iletişim ve ifade için yeni kapılar açmış olsa da sorumlu kullanım ve dijital okuryazarlık, sürekli gelişen bu ortamda gezinmek için çok önemli olmaya devam etmektedir.

Özetle bu çalışma, Sudan Cumhuriyeti'nde radyo ve televizyon gibi geleneksel medya platformlarının önemli varlığının altını çizmektedir. Bununla birlikte sosyal medya platformları, iletişim, bilgi yayma ve toplumsal katılım dinamiklerini dönüştüren etkili oluşumlar olarak ortaya çıkmıştır. Sudan toplumu, dijital çağa uyum sağlamaya devam ederken, hem geleneksel hem de

sosyal medya platformlarının sorumlu bir şekilde kullanılması, ülkenin geleceğini şekillendirmede ve vatandaşlar arasında bağlantılar kurulmasını kolaylaştırmada önemli bir rol oynayacaktır.

1.1. Sudan Medyası

1.1.1.Sudan'da Geneleksen Medya

1.1.1.1. Gazetecilik

Sudan'da basının başlaması, diğer ülkelerden farklıdır. Genellikle Arap ülkelerinde vatanseverler ve eğitimli insanlar tarafından gazetecilik mesleği kurulmuştur. Afrika ise gazetecilik alanı Avrupalılarca kurulmuştur. Sudan'da ise İngilizlere bağlı yabancıların elleriyle kurulmuştur (Salih, 1996, ss. 19).

Sömürge döneminde İngilizler, hasar gören baskı makinelerinin yeniden inşasını tamamlayarak, 1898 yılında resmi gazetelerini ve haftalık yayınlarını yayınlamaya başlamıştır. Günün olaylarını gazeteler aracılığıyla duyurmaya yönelik sistematik bir hükümet politikası, gazete yayıncılığında bir hükümet tekeli kurma kararının ardındaki tek neden değildir. Bunun, kışkırtıcı yayınları kontrol etmenin ve ihale ilanları ile hükümet duyuruları üzerinde münhasır bir hak sahibi olmanın en iyi yolu olduğu resmen vurgulanmıştır (Zere, 2020, ss. 26). Ayrıca bu sayede hükümet, 1898-1935 yılları arasında Sudan'da gazete çıkaran birkaç özel editöre ödemek zorunda kaldığı gibi, masraflardan da kurtulmuş olacaktır. Birkaç yerli eğitim, din ve cemaat grubu özel olarak gazete yayınlamıştır. Ancak bunların amaçları esas olarak eğitim ve dini içerikli olup, haber iletmek sadece arazi bir konu olmuştur (Jingwei, 2021, ss. 317).

Sudan'da dağıtılan ilk gazete tarzı yayın, Sudan'ın nasıl yönetileceğine dair 1899 İngiliz-Mısır anlaşmasının ardından 'Al-Ghazita' olarak bilinen Sudan Hükümet Gazetesi'dir. "Al-Ghazita", Sudan'da yayınlanan ilk süreli yayın olmakla birlikte, gazete olarak sayılmamıştır. İşgalcinin kanun, emir ve beyannamelerini yayınlamakla sınırlı olan, ayrıca belirli bir amacı olan resmi bir yayın olarak yer almıştır (Abdullatif, 1992, ss. 20). Ardından İngilizce/Arapça bir yayın olan Al-Sudan, 1903 yılında Sudan'da yayınlanan ilk gazete olmuştur. Bunu 1913 yılında The Sudan Herald'ın Arapça eki olan Ra'id al-Sudan takip etmiştir. Her ikisinin de sahibi yabancıdır, ancak Al-Ra'id Sudanlı yazarların çalışmalarını yayınlayabildiği ilk gazetedir (Sudan Memory, 2022).

Ancak (1903-1933) arasındaki dönemde Sudan'da basının başlaması zor olmuştur, çünkü işgal dönemi içerisinde bulunmaktadır. Aydın sayısı azdır, ekonomi geri kalmıştır ve imkanlar sınırlıdır. Dolayısıyla Sudanlılar, gazetecilik dünyasına okuyucu olarak girmeye başlamış, sonra sahibi olmadıkları gazetelerde yazar olmuşlar ve en sonunda kendi görüş ve fikirlerini yansıtan, siyasi mücadelelerini çizen, hayatı çeşitli yönleriyle anlatan gazetelerini çıkarmaya başlamışlardır. Geçen yüzyılın başında çoğu Afrika ülkesi, basınla tanışmamışken, Sudan'a basın Mısırlılar ve Suriyelilerden gelmiştir (Salih, 1996, ss. 5).

1911 yılında büyük makinelerle çalışan ve buharla yönetilen ilk modern matbaa Sudan'da kurulmuştur. Daha sonra ise buharla çalışan matbaaya dönüştürülmüştür. Böylece, elektrikle büyük makineleri çalıştıran ve daha önce Mısır ve Suriye'de mevcut olmayan doğudaki tek matbaa olmuştur (Salih, 1996, ss. 16). "Sudan" gazetesi, ulusal basının Sudanlıların elinde ortaya çıkmasına

yol açan birçok faktörün oluşmasına sebep olmuştur. Bunlardan en öne çıkanları şunlardır (Abdullatif, 1992, ss. 31): Bu etkenlerden ilki “Gordon College” ve ilkokul mezunu eğitilmiş Sudanlıların ortaya çıkmasıdır. İkincisi, ekonomik koşulların iyileştirilmesi ve ticaretin canlanmasıdır. Üçüncüsü, başkentte demiryolu hattının kurulması, telefon tellerinin uzatılması gibi iletişim projeleridir. Dördüncüsü, Port Sudan limanının açılmasıdır. Beşincisi ise, Sudanlıların çıkardığı bir gazeteyi kullanmanın, yabancıların çıkardığı bir gazeteden daha çok işe yarayacağını, işgalci güç tarafından fark edilmesidir. Bu etkenler bir araya gelerek aydın bir kamuoyunun ortaya çıkmasının yolunu açmıştır (Salih, 1996, ss. 14).

Sudan basını, bağımsızlık ve kendi kaderini tayin etme yönündeki ulusal harekette, hayati bir rol oynamıştır. 1956'daki bağımsızlıktan bu yana kitle iletişim araçları, parlamenter yönetim dönemlerinde çeşitli siyasi partileri veya askeri yönetim dönemlerinde resmi hükümet görüşlerini destekleyen bilgilerin yayılması görevini yürütmüştür. Askeri diktatörlükler altında Sudan medyası çeşitli derecelerde taciz ve baskıya maruz kalmıştır. Buna ek olarak, Haziran 1989 askeri darbesinden önce ve özellikle parlamento dönemlerinde, Sudan'da çok canlı bir basın vardır ve çoğu siyasi parti, çeşitli süreli yayınlar yayınlamaktadır. Günlük gazetelerin sayısı 20'den fazla, haftalık yayınların sayısı ise 15 civarındadır. Aylık dergiler de dahil edildiğinde Sudan'da o dönemde Arapça ve İngilizce 55 yayın bulunmaktadır (International Media Support, 2007, ss. 21).

Sonuç olarak, Sudan'daki tüm basın yasaları, 2019 yılı Basın Yasası'nın çıkarılmasından bu yana Sudanlı gazetecilerin uygulamalarını engellemiş ve basın, iktidar rejimlerini desteklemiştir. Çünkü medya mesleğini, iktidar rejimine hizmet etmek ve iktidarını pekiştirmesini ve ideolojisini yaymasını sağlamak için oluşturmuşlardır (Awad, 2021, ss. 29).

1.1.1.2. Radyo

Genel olarak radyo, Sudan Cumhuriyeti'nde iletişimin kolaylaştırılmasında ve bilginin yayılmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Haber, eğlence, iletişim, aile bağlarının güçlendirilmesi ve çok daha fazlası için vazgeçilmez bir kaynak olarak hizmet vermektedir. Radyo aracılığıyla bireyler güncel olaylardan haberdar olabilmekte, bir birçok farklı programın keyfini çıkarabilmekte ve sevdikleriyle bağlarını güçlendirebilmektedir (LIHAVI, 2020, ss. 8).

Sudan'daki radyonun ortaya çıkış tarihi oldukça ilginç ve tarih boyunca evrimleşmiş bir süreci yansıtmaktadır. Sudan'daki radyo yayıncılığı, ülkenin sosyal, kültürel ve siyasi gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Radyo yayıncılığı, ilk olarak 1930'larda başlamıştır. Bu dönemde, özellikle ülkenin başkenti Hartum'da, radyo vericileri kurularak, yerel olarak üretilen programlar yayınlanmıştır. Ancak, radyo yayıncılığının resmi ve modern anlamda gelişimi daha sonraki yıllarda gerçekleşmiştir. Sudan'da resmi olarak radyo yayıncılığı 1950'lerde başlamıştır. Sudan Radyo ve Televizyon Kurumu (SRTC), bu dönemde resmi olarak kurulup yayınlarını genişletmiştir (Krom, 2008).

Radyo, toplumsal olayların, haberlerin ve kültürel içeriklerin halka iletilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Sudan'daki radyo, halkın bilgilendirilmesi, eğitimi, eğlencesi ve toplumsal katılımı için önemli bir araç olmuştur. Yerel kültürü yansıtan programlar, haberler, müzik ve diğer içerikler, Sudanlıların günlük yaşamının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Sudan'da düzenli radyo

yayınına 1940'ta başlanmıştır. Radyonun girişi, sömürgeci devletlerin Sudan'ı işgaliyle olmuştur. Sudan'da radyo yayınları, teknik altyapının eksiliğinden dolayı her gün sadece yarım saat olarak gerçekleşmiştir. Bu yarım saatte Kur'an-ı Kerim tilaveti, Sudan'ın işgaliyle ilgili haberler ve şarkı yayınlanmıştır (Krom, 2008).

Ülkenin geniş topraklarında önemli bir kitle iletişim aracı olan radyo, neredeyse bir hükümet tekeli olarak kalmıştır. Benzer şekilde, televizyon yayıncılığı da tam bir tekeldir. Sudan Ulusal Radyo Kurumu (SNRC) Mayıs 1940'ta kurulmuştur. Bağımsızlıktan sonra hükümetin sözcüsü haline gelmiş ve televizyonla birlikte devlet kontrolünde kalarak hükümet politikalarını yansıtmaya devam etmiştir. Resmi yayın ağına karşı SPLM, ülke içindeki gizli vericilerden ve Etiyopya'daki tesislerden kendi gizli radyo istasyonu Radio SPLA'yı işletmiştir. Radyo SPLA yayınları, Arapça, İngilizce ve güneyin çeşitli dillerinde yapılmaktadır. Resmi Sudan Haber Ajansı (SUNA), 1971 yılında kurulmuş ve ülke hakkında, Arapça, İngilizce ve Fransızca dillerinde yabancı ve yerli servislere haber sağlamıştır (International Media Support, 2007, ss. 21). Ancak Kuzey Darfur Radyo ve Televizyon Kurumu'nun eski müdürü, Muhammad Hussein Adam'ın Sky News Arabia'ya yaptığı açıklamaya göre, radyo hizmeti, eksiklikler nedeniyle kırsal kesimin çoğunluğunu ve Darfur bölgesinin büyük bir bölümünü kapsamamaktadır. Adam, hücresel istasyonlardaki yayın cihazlarının modernizasyonu ve ekipmanların bakımının yapılmaması nedeniyle, Darfur bölgesinin kırsal kesiminin çoğunluğunda on yıldır ulusal radyonun kapsama alanı dışında kaldığını eklemiştir (Ali, 2022).

Sansür açısından bakıldığında SRTC, hükümet tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilmekte ve yayınlarının içeriği siyasi ve güvenlik kriterleriyle sınırlandırılmaktadır. Haber programları yaygın olarak propaganda olarak algılanmaktadır. Ancak hem radyo hem de televizyonda müzik, hikâye anlatımı, spor, drama ve diğer siyasi olmayan programlar çok popülerdir. Kullanılan ana dil Arapçadır, ancak İngilizce ve Fransızca programların sayısı da giderek artmaktadır (International Media Support, 2007, ss. 23).

Media Landscape'e göre, hükümet tarafından finanse edilen ve desteklenen 18'den fazla devlet radyo istasyonu bulunmaktadır. Radyonun ana odağı reklamlara dayalı eğitim ve eğlence programlarıdır. Dini kanalların bazılarının iktidar partisini desteklemesi ve mevcut rejim politikalarını destekleyen mesajlar yayması nedeniyle, üzerlerinde daha az kısıtlama bulunmakta ve daha fazla reklam geliri elde etmektedir. İstasyonlar, müzik ve eğlence programlarını yayınlama eğilimindedir ve sansüre maruz kalabilecek materyallerden kaçınmaktadır. Bunun tek istisnası, eski Maliye Bakanı Abdel Rahim Hamdi'ye ait olan ve ekonomik konuları hükümet yanlısı bir tutumla tartışan bir talk-show olarak faaliyet gösteren Hartum FM'dir. Hükümetin politika çizgilerini aşmaya veya çıkarlarıyla çatışan içerik tasarlamaya yönelik herhangi bir girişim, hükümetin istasyonu kapatmasıyla sonuçlanacaktır (Media Landscapes).

Hartum'da ikisi devlete ait (Omdurman FM 100 ve Silahlı Kuvvetler Radyosu), diğer altısı özel radyo istasyonu olmak üzere, sekiz Radyo İstasyonu bulunmaktadır. Sudan Radyo ve Televizyon Kurumu, lisans ücretleri ve tesisler karşılığında tüm özel FM radyo istasyonlarının %15'ine sahiptir. Tüm bu radyo istasyonlarının programları haber ya da güncel olaylardan ziyade eğlenceye dayalıdır. Hiçbirinin herhangi bir siyasi bağlantısı olduğu bilinmemektedir (International Media Support, 2007, ss. 24).

Hükümetin yayın sektörü üzerindeki kontrolü, halkı, kendisine çeşitli bakış açılarından bilgi sağlayabilecek bağımsız ve çoğulcu bir yayın medyasından mahrum bırakmıştır. Radyo, okuma yazma oranının düşük olduğu ve yazılı basın ulaşamayacağı kadar geniş bir alana dağılmış bir nüfusa sahip olan Sudan halkı için temel bilgi kaynaklarından biridir. Ancak özel ya da topluluk yayıncılığını teşvik edecek ya da çoğulcu bir yayın medyası geliştirecek bir politika olmadığı gibi, bağımsız bir yayın düzenleme kurumu da bulunmamaktadır. Medya düzenlemesinde özerk yetkiye sahip olan Güney Sudan'da durum biraz daha iyidir, ancak orada da hükümet sansürü ve müdahalesi rapor edilmiştir. Örneğin, Bahr al-Jebel Eyaleti Hükümeti, Temmuz 2006'da Liberty FM radyo istasyonunu, bir telefon programında hükümet hakkında yapılan eleştirel açıklamaların ardından kapatmıştır. Devlet yetkilileri, istasyonun ruhsatsız çalıştığı için kapatıldığını iddia etmiş, ancak istasyon Güney Sudan Hükümeti tarafından ruhsatlıdır (International Media Support, 2007, ss. 20).

1.1.1.3. Televizyon

Sudan'da, Ulusal Televizyon 1960'larda kurulmuş ve NRC uzmanlığı ve kolaylaştırıcılığıyla desteklenmiştir. Yıllar geçtikçe, Ulusal Radyo ve TV, ulusal bir varlık olarak tescillenmiş ve artık Ulusal Radyo ve Televizyon Kurumu (NRTC) olarak anılmaktadır. İki kurum, rejimin içeriği kontrol etmesini ve personeli yönetmesini kolaylaştıran birleşik yönetime sahiptir. Hükümet toplum kontrol politikalarını izlerken, Ulusal TV ve Ulusal Radyo, aynı statüyü korumaktadır (Media Landscapes).

Sudan Enformasyon Bakanlığı'nın internet sitesinde sunulan bilgiye göre, Sudan televizyonunun deneysel yayını 1962'de radyo stüdyolarında başlamıştır. 1963 yılında mevcut binalar açılmış, televizyon yayınları havadan yapılmış, ardından elektronik kayıt yapılmaya başlanmış ve o dönemde yayın saatleri sadece başkenti kapsayacak şekilde günde en fazla üç saat sürmüştür. Daha sonra yetmişli yılların başında mikrodalgalar ve uydu istasyonları aracılığıyla yayın yapma sistemi tanıtılmış ve televizyon yayıncılığı, yerleşim yerlerinin ve büyük şehirlerin yaklaşık %70'ini kapsar hale gelmiştir. Daha sonra Ekim 1975'te kırsal programlar için ilk stüdyo kurulmuş, istasyona sinema ve video ekipmanları sağlanmış ve büyük boyutlu kasetlere kayıt yapılmıştır. Daha sonra Sudan televizyonu gibi renkli bir film fabrikası da ona katılmıştır. Arap dünyasının ve Afrika kıtasının en eski televizyon kanallarından biri olarak kabul edilmektedir. Daha sonra 1989'da vericiler, üretim birimleri ve kameralar da dahil olmak üzere çok sayıda modern televizyon cihazı, yardımcı malzemesi ve ekipmanı ithal edilmiştir. Enformasyon Bakanlığı, internet sitesinde, 30 Haziran 1995'te bir uydu istasyonunun açıldığını, ardından 1996'da başka bir istasyonun eklendiğini belirtmektedir (Sudan Medya Bakanlığı, 2014).

Sudan'da resmi olarak Nilesat uydusunu kullanan 19 televizyon istasyonu bulunmaktadır, ancak ulusal televizyonun aynı uyduya erişiminden yararlanan devlet televizyon istasyonları da vardır. Sudan'daki televizyon kanalları ücretsiz olmasına ve tüketicilere uygulanan herhangi bir abonelik ücreti veya koşulu bulunmamasına rağmen, son dönemde bazı özel ve ulusal televizyon istasyonları, DVB-S2 adı verilen ve HD dijital ev uydu televizyon alıcısına erişim aboneliği olmayan tüketicilerin yaklaşık yarısını engelleyecek yeni sisteme geçilmektedir (Media Landscapes).

Önceki bölümde açıklandığı üzere SRTC, sıkı hükümet kontrolü altındadır ve içeriği, siyasi ve güvenlik kriterleriyle sınırlandırılmıştır. TV artık tamamen dijitaldir ve uydu sayısının artması sayesinde bölgesel istasyonlara iletim önemli ölçüde artmıştır. Ana dil klasik Arapçadır, ancak İngilizce ve Fransızca programların sayısı artmaktadır. Sudan'da hiçbir özel TV istasyonuna lisans verilmemiş ve yayın yapmalarına izin verilmemiştir. Şu anda hükümete ait iki ulusal TV kanalı bulunmaktadır: Ulusal Kanal (Sudan TV) ve Mavi Nil kanalı, bunlar uydu aracılığıyla tüm ülkede izlenebilmektedir (International Media Support, 2007, ss. 25). Bu sebeple özel medya, yerel pazarda faaliyet gösterme ve rekabet etme özgürlüğünden yoksundur. Diğer Orta Doğu ülkelerindeki TV kanallarının ilerlemesi, Sudan halkını eğlence içeriği açısından yerel TV kanallarından daha fazla cezbetmiştir. Bu destek eksikliği, piyasada istikrarsızlık yaratmakta ve Harmony TV gibi birçok özel medya kanalının kapanmasına yol açmıştır (Media Landscapes). Sonuç olarak Sudan'daki medya özgürlüğüne bakıldığında, Sudan medyasının özgür olmadığı görülmektedir.

1.1.2.Sudan'da Sosyal Medya

Yeni medya, eski medyayı tamamlayan ve onunla rekabet eden bir dizi sözde, "dijital" medyayı tanımlamak için yaygın olarak kullanılan bir kelimedir (Mohamed, 2022, ss. 7).

Sosyal medya, insanların internet üzerinden iletişim kurmalarını, çeşitli paylaşımlarda bulunmalarını ve bu şekilde dijital bir ortamda daha fazla sosyalleşmelerine olanak tanıyan platformlar olarak tanımlanmaktadır (Uygun ve Sarıkaya, 2018, ss. 114-115). Ayrıca sosyal medya kavramı, son on yılda hızla yayılan bir eğilimi ifade etmektedir. Bu eğilim, bireylerin internet olanaklarını, daha fazla haberleşme ve iletişim amacıyla kullanmalarını içermektedir (Topçu, 2021, ss. 36).

Ancak bazı araştırmacılara göre, sosyal medya daha basit bir tanımla, internet kullanıcılarının çevrimiçi iletişim kurmalarına imkan veren, içerik paylaşımı ve kişisel yorumlar gibi aktiviteleri destekleyen sosyal medya araçları olarak tanımlanmaktadır (Özdemir, Özdemir, Polat ve Aksoy, 2014, ss. 59). Bu tanıma göre, sosyal medya platformları, insanların dijital dünyada farklı içerikleri keşfetmelerini, hayatın akışı ile takip etmelerini ve fikir alışverişinde bulunmalarını sağlamaktadır. Dolayısıyla günümüzde sosyal medya, insanların kendi hikayelerini yazıp ürettikleri, kitle iletişim aracı olarak veya bir ifade biçimi olarak giderek daha fazla önem kazanmaktadır.

Al Bayati'nin atıfta bulunduğu gibi, çevrimiçi platformlar, kişiler arasındaki iletişimi destekleyen ve güvenilir arkadaş ağlarına dayalı bağlantıları sağlayan doğrudan çevrimiçi topluluklardır. Bu platformlar, bireyleri doğrudan çevrimiçi olarak bir araya getirmekte ve aynı alandaki diğer kişilerle tanışma veya yeni ilişkiler kurma fırsatı sunmaktadır (Elbeyati, 2014, ss. 77).

Tüketicilerin alternatif bilgi kaynaklarına olan açlığı arttıkça, çevrimiçi medya kullanımı da artmaktadır. Yaklaşım açısından bu kullanım hâlâ yenidir, ancak insan hakları ve siyasi aktivistler, internetteki bu alandan, resmî gazetecilere göre daha fazla yararlanmaktadır (Media Landscapes).

Bir ülkenin sosyal medya altyapısı incelenirken, ilk olarak ülkenin internetin altyapısını incelenmelidir. Altyapısı açısından, Sudan'da internetin yayılımı sınırlıdır ve altyapı, yüksek hızlı veri iletişim hizmetleri için optimize edilmemiştir. 2006 yılında 15 internet servis sağlayıcısı

faaliyet göstermektedir, ancak sadece ikisinin internete erişimi vardır. Ulusal Bilgi Merkezi, Sudan Cumhuriyeti Kabine Bakanlığı, Sudan E-Hazırlık Değerlendirme Raporu 2006 ve OpenNet Initiative tarafından bildirildiği üzere, Sudan hükümeti diğerlerinin yasadışı faaliyet gösterdiğini düşünmektedir. Özel internet abonelikleri, 2001 yılında 50.000 iken 2005 yılında 500.000'e yükselmiş ve aynı dönemde internet kafe sayısı iki kattan fazla artmıştır. İnternet kullanımı Hartum'da yoğunlaşmaya devam etmektedir. En çok ziyaret edilen internet medya sitelerinden biri olan Sudan.net, en son haberleri İngilizce olarak ve genel bilgileri ise, Arapça tartışma forumları ile birlikte sunmaktadır. Sudantribune.com'un genellikle en etkili ve güncel İngilizce Sudan haber sitesi olduğu söylenmektedir. Merkezi Fransa'da bulunan ve kâr amacı gütmeyen bir web sitesidir. Sudaneseonline.com internetteki bir diğer popüler Sudan sitesidir (International Media Support, 2007, ss. 25).

Aktivistler ise, Ekim 2021'de internetin kapatılmasından önce, protestoları harekete geçirmek için Facebook ve Twitter'a güvenmişlerdir. Bunlara erişim engelinin sonrasında organizatörler Kısa Mesaj Servisi (SMS) mesajlarıyla protestoları harekete geçirmiş, ancak cep telefonu hizmetleri de kısıtlanmıştır. Kasım 2021'de internet hizmetleri yeniden sağlandığında, insanlar o ay Hartum'da yaşanan çatışmanın fotoğraflarını ve görüntülerini yayınlamak, sorumluluk talep etmek ve ardından protestolar düzenlemek için sosyal medyayı kullanmıştır (Freedom House).

Tablo 1. Sudan'da İnternet kullanım oranı

Yıl	Ülke Nüfusu	Ülkede İnternet Kullanım Oranı
2018	41,999.059 (The World Bank, 2022)	25% (The World Bank) = 10,499,764
2019	43.232.093 (The World Bank, 2022)	26% (The World Bank) = 11,240,344
2020	44.440.486 (The World Bank, 2022)	28% (The World Bank) = 12,443,336
2021	45.657.202 (The World Bank, 2022)	30.9% (KEMP, DIGITAL 2021: SUDAN, 2021) = 14,108,075

Tablo 1'de, 2019'dan 2021'e kadar olan dönemde, internet kullanıcılarının yüzdesinin aynı kaldığı açıkça görülmektedir. Sudan'daki internet kullanıcılarının oranının söz konusu yıldaki nüfusun dörtte birinden fazla olmadığı tahmin edilmektedir ki bu, internetin insan hayatındaki önemi ve rolünün boyutuyla karşılaştırıldığında çok küçük bir orandır. Dolayısıyla, ülke nüfusunun dörtte biri, veri, bilgi ve olaylara kolayca erişebilirken, nüfusun dörtte üçü, bu bilgiye erişme, yayma ve yayılmasına katkıda bulunma araçlarından habersizdir.

Ayrıca Tablo 2'deki yüzdeler, en popüler 3 sosyal medya programının popülerlik sıralamasını göstermektedir. Bunlar aracılığıyla, Sudan'daki internet kullanıcıları segmentinde bu programların her birinin ne ölçüde genişlediği görülebilmektedir.

Tablo 2. Sudan'da sosyal medya platformlarının kullanma oranı

Yıl	Facebook	Instagram	Twitter
2018	54,57% (Statcounter Globalstats, 2022)	0,18% (Statcounter Globalstats, 2022)	8,84% (Statcounter Globalstats, 2022)
2019	95,63% (Statcounter Globalstats, 2022)	0,94% (Statcounter Globalstats, 2022)	8,23% (Statcounter Globalstats, 2022)
2020	74,79% (Statcounter Globalstats, 2022)	0,99% (Statcounter Globalstats, 2022)	6,49% (Statcounter Globalstats, 2022)
2021	56,51% (Statcounter Globalstats, 2022)	0,29% (Statcounter Globalstats, 2022)	29,82% (Statcounter Globalstats, 2022)
2022	72,44% (Statcounter Globalstats)	0,5% (Statcounter Globalstats)	14,54% (Statcounter Globalstats)
2023	67,26% (Statcounter Globalstats)	4,41% (Statcounter Globalstats)	17,17% (Statcounter Globalstats)

Farklı istatistiklere göre ise, 2017 yılında 41,5 milyonluk toplam nüfusun yüzde 28,6'sı internet, yüzde 7,1'i Facebook, yüzde 7,76'sı ise sivil itaatsizlik eylemleri sırasında gençler arasında popüler hale gelen Twitter'ı kullanmaktadır. WhatsApp ise, yalnızca haberleri almak ve hükümet eleştirileri için popüler bir platform oluşturmakla kalmamakta, aynı zamanda ülke çapında ve dünya çapında birçok insanın eğlence ve aile haberlerini paylaşacağı bir sosyal toplantı olarak da hizmet vermektedir. Bazı medya kuruluşları, haberlerini okuyucularına ulaştırmak için WhatsApp uygulaması aracılığıyla haberlerini dağıtmaktadır. 2014 yılında Sudan'daki cep telefonu kullanıcılarının %93'ü çeşitli nedenlerle iletişim kurmak ve içerik paylaşmak için WhatsApp'ı kullanmıştır (Media Landscapes).

1.1.3. Medya'da İfade Özgürlüğü

Geleneksel medyadaki kabile sansürü, tüm gazete sayılarına el konulması ve Genel İstihbarat personelinin bazı yasaklı konular hakkında yazı yazılmasına karşı uyarıları sonucu ciddi kısıtlamalarla karşılaştırıldığında, internet, ifade özgürlüğü için nispeten açık bir alan olmaya devam etmektedir (Freedom House). Ancak dijital medyanın kullanımına yönelik ilerleme, geleneksel medyayı kontrol altında tutan rejimin çevrimiçi alanı kontrol etme çabası ve politikaları tarafından engellenmektedir. Rejim, çevrimiçi yazarlara karşı sistematik olarak takip etmekte ve bazı blog yazarlarını, gazetecileri ve aktivistleri, kritik ve ulusal güvenliği tehdit eden içerik ürettikleri gerekçesiyle tutuklamıştır. Gözaltına alınan gazeteciler hikayelerini sınırlı olarak paylaşmakta ve güvenlik görevlilerinin e-postalarını ve Facebook sayfalarını okuduğunu bildirmektedirler (Media Landscapes).

Pek çok muhalif ses, çeşitli çevrimiçi platformlarda hükümete yönelik memnuniyetsizliklerini dile getirmektedir. Al-Taghyeer, Radio Dabanga ve Al-Rakouba gibi çevrimiçi haber kanalları, yolsuzluk ve insan hakları ihlalleri gibi tartışmalı konuları ele almaktadır. Darfur 24, Nouba Times ve Voice of Margin gibi diğer haber siteleri, Sudan medyasında tarihsel olarak temsil edilmeyen alanları kapsamaktadır (Freedom House). Bununla birlikte hükümet, bağlantı üzerinde kontrol sahibidir ve Ulusal İstihbarat Güvenlik Servisi (NISS) internete erişimi yavaşlatmak veya

engellemek istediğinde ülkedeki tüm İnternet ağını engelleyebilmektedir. Örnek olarak, YouTube'un ağ geçitlerinde sık sık kesintiler yaşanmakta ve YouTube engellenmektedir. Freedom House'un elinde, 2016 yılında bağlantıların 13 saatten fazla süren bir süre boyunca engellendiği olaylara ilişkin belgeler bulunmaktadır (Media Landscapes).

İfade özgürlüğü açısından haber dönemi boyunca çevrimiçi faaliyetler nedeniyle tutuklamalar, yargılamalar ve sorgulamalar devam etmiştir. İnternet kullanıcıları, Ekim 2021 darbesinden bu yana hâlâ çevrimiçi muhalefet nedeniyle tutuklanmaktan korkmaktadır. Sudan Silahlı Kuvvetleri ile Hızlı Destek Kuvvetleri arasındaki çatışmanın Nisan 2023'te başlamasının ardından, Gazeteciler Sendikası, birçok üyesinin her iki taraftan da ihlallerle karşılaştığını bildirmiştir. Bu ihlaller arasında tutuklamalar, tehditler, yaralamalar ve kaybolmalar yer almaktadır. Gazeteciler, yaptıkları habere misilleme olarak düzenli olarak şikayet ve davalarla karşılaşmaktadır (Freedom House). Bundan ziyade El Beşir hükümeti, medyayı susturmak, siyasi muhalefeti kontrol etmek ve sivil toplumu baskı altına almak için uyguladığı baskıcı taktikler ve çıkardığı yasalarla tanınmaktadır. Örneğin, 2010 Ulusal Güvenlik Yasası, Ulusal İstihbarat ve Güvenlik Servisi'ne (NISS), yargı denetimi olmaksızın insanları dört buçuk aya kadar tutuklama ve gözaltına alma yetkisi vermektedir. NISS hücrelerinde tutulan aktivistler ve muhalifler genellikle kötü muameleye ve işkenceye maruz kalmaktadırlar. Rejimin acımasızlığı sebebiyle, Sudan Devlet Başkanı'nın 2009 yılından bu yana insanlığa karşı işlediği beş suçtan dolayı yargılanması süreci, Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICC) tarafından takip edilmektedir (Kukutschka, 2017, ss. 2).

Bu yüzden Sudan'da ifade özgürlüğü ve bilgiye erişim alanlarında ciddi bir yasal reform ihtiyaç bulunmaktadır. Ulusal düzeyde, hazırlanan ve Parlamente'ye sunulan yeni medya yasaları, mevcut yasalara kıyasla sadece küçük bir gelişme göstermektedir. Sudan medyasında, özellikle de yazılı basında temel çalışma koşulları ve istihdam hakları zayıftır. Başta genç gazeteciler olmak üzere yaygın bir sömürü söz konusudur. Kötü çalışma koşulları gazeteciliğin kalitesi üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Buna ek olarak, birçok Sudanlı gazeteci yurtdışında daha iyi iş olanakları bulmak için göç etmiştir (International Media Support, 2007, ss. 8).

Aşağıda, Sudan Cumhuriyeti'nde ifade özgürlüğü ihlalleri kapsamında gerçekleşen örnek olaylar sunulmaktadır:

- Düzenli güçler, gazeteci Abdel-Rahman Al-Ajeb'i, Maden Bakanlığı tarafından hakkında açılan davalar nedeniyle iki kez işyerinin yakınından kaçırılmış ve her seferinde gözaltına alınıp kefaletle serbest bırakılmıştır (Dabanga, 2023).

- Düzenli güçler, Al Jazeera Sudan platformu için çalışan foto muhabiri Marwan Negm'i, 21 Şubat'ta Dostluk Salonu'nda basın açıklaması yaptığı sırada kaçırmıştır. Dövülen Negm'in telefonuna, fotoğraf ekipmanlarına ve üzerindeki bir miktar paraya el konulmuş ve ikinci gün kefaletle serbest bırakılmıştır (Dabanga, 2023).

- Gazeteci Ahmed Qasm Al-Sayed, 2023 yılı Mart ayının ortalarında, Hartum'da Al-Harak gazetesindeki işyerinin önünden kimliği belirsiz kişiler tarafından kaçırılmıştır. Devlet Güvenlik Savcılığı'nda gözaltına alınmış, telefonuna el konulmuş ve zorla kilidi açılmıştır. Sendikanın müdahalesi üzerine kefaletle serbest bırakılmıştır (Dabanga, 2023).

- Ocak 2022'de Kültür ve Enformasyon Bakanlığı, Al Jazeera Mubasher gazetecisi, Mohamed Omar ve fotoğrafçı Badawi Bashir'in "Sudan meselelerini profesyonelce yansıtmadıkları için" akreditasyonlarını iptal etmiştir. Kanalın yayın lisansı da geri alınmıştır (Freedom House).
- Mart 2023'te, Hartum'daki bir ev yıkımı olayını kaydetmek için telefonunu çıkardıktan sonra, halka açık Facebook sayfasında ara sıra haber paylaşan ve geçmişte çevrimiçi medyada çalışmış gazeteci İkhlas Nemer, dövülmüş, silah zoruyla polis arabasına bindirilmiş ve tutuklanarak 10 saat gözaltında tutulmuştur (Freedom House).
- Ekim 2022'de polis, Darfur'un Zalingei şehrinde kadın tüccarların protestosunu paylaşmak için Facebook'ta canlı yayın yapan gazeteci Hafida Musa'yı tutuklamıştır. Polis, onu karakolda gözaltına almış ve hiçbir yasal işlem yapılmadan telefonuna el koymuştur (Freedom House).
- Eylül 2022'de, çevrimiçi bir haber kaynağı olan Ultra Sudan'dan Amira Saleh, Hartum'daki bir protestoyu haber yaparken polis tarafından tutuklanmıştır. Dövülerek, aynı günün ilerleyen saatlerinde herhangi bir suçlama olmaksızın serbest bırakılmıştır (Freedom House).
- Ağustos 2022'de polis, Darfur'lu bir çevrimiçi aktivist olan Seyfeddin Adam Ahmed'i tutuklamış, dövmüş ve irtidatla suçlanan dört Hıristiyanın tutuklanmasıyla ilgili internette paylaşım yaptıktan sonra onu hakaretle suçlamıştır (Freedom House).

SONUÇ

Sudan'da hem geleneksel hem de sosyal medya platformları, bilgiyi yaymak ve toplumun iletişim dinamiklerini etkilemek açısından çok önemlidir. Ülkede uzun süredir geleneksel medya, radyo ve televizyon gibi önemli bilgi ve eğlence kaynağı bulunmaktadır. Sudan'ın her eyaletinde erişilebilir olması, yaygın olarak kullanılabilirliğini ve toplum üzerinde etkili olabileceğini göstermektedir. TV ve radyo, özellikle kırsal bölgelerde yaşayanlar için önemli bilgi kaynaklarıdır. Bununla birlikte, hükümet bu geleneksel medyayı sıkı bir şekilde kontrol etmektedir ve bu yüzden geleneksel medya, sansür ve propaganda gibi sorunlarla karşı karşıyadır. Bu yüzden Sudan toplumunda sosyal medya gittikçe önem kazanmaktadır. Sosyal medya, insanların fikirlerini, sahip oldukları önemli bilgileri ve haberleri yaymaları ve daha geniş kitlelerle iletişim kurmaları için bir platform sağlamaktadır. Sosyal medya kullanımı, yerel ve uluslararası düzeyde hızlı ve etkili bilgi paylaşımı sağlamaktadır. Fakat sosyal medyanın bazı sorunlara yol açtığı da göz ardı edilmemelidir. Dijital dünyada, yanlış bilgilerin ve sahte haberlerin yayılması, önemli bir endişe kaynağıdır. Kullanıcıların karşılaştıkları bilgileri dikkatle incelemeleri ve onaylamadan ya da başkalarıyla paylaşmadan önce gerçekliğini sorgulamaları gerekmektedir. Bu bakımdan sosyal medya platformlarının sorumlu kullanımı ve dijital okuryazarlık önemlidir.

Sonuç olarak, Sudan Cumhuriyeti'nde hem geleneksel hem de sosyal medya platformlarının sorumlu bir şekilde kullanılması, ülkenin geleceğini şekillendirmede ve vatandaşların aralarında iletişim kurmasında önemli bir rol oynamaktadır. Geleneksel medya, özellikle kırsal kesimde yaşayan insanlar için bilgi kaynağı olmaya devam ederken, sosyal medya platformları bilgi paylaşımı, toplumsal katılım ve bireyler arası etkileşim için yeni ve dinamik bir ortam sunmaktadır.

Sudan toplumu internet çağına uyum sağlamaya devam ederken, her iki medya türünün de potansiyelini en iyi şekilde kullanmak ve fırsatlarını değerlendirmek önemlidir.

KAYNAKÇA

Abdullatif, S. (1992). *alsahafat alsuwdaniat tarikh watawthiq "sajil kamil lilsihafat alsuwdaniati" 1899 - 1989*. Auguste Basın evi.

Ali, M. (2022, 11 02). *samad fi wajah al zamani.. ma siru "haymanat alraadyu" fi rif alsuwdan?* 01 13, 2024 tarihinde Sky News Arabic: <https://www.skynewsarabia.com/varieties/1568043-%D8%B5%D9%85%D8%AF-%D9%88%D8%AC%D9%87-%D8%A7%D9%84%D8%B2%D9%85%D9%86-%D8%B3%D8%B1-%D9%87%D9%8A%D9%85%D9%86%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%A7%D8%AF%D9%8A%D9%88-%D8%B1%D9%8A%D9%81-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%88%D8%AF%D> adresinden alındı

Awad, I. (2021). THE PRACTICE OF THE MEDIA IN THE LIGHT OF THE MEDIA LEGISLATION IN SUDAN. *Хабаршы. Журналистика сериясы*, 26-35.

Dabanga. (2023, 09 20). *altaqirir alsanawiu al'awal li'awdae alhuriyaat alsuhufiat fi alsuwdan*. Dabanga: <https://www.dabangasudan.org/ar/all-news/article/%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%82%D8%B1%D9%8A%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%86%D9%88%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%88%D9%84-%D9%84%D8%A3%D9%88%D8%B6%D8%A7%D8%B9-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%B1%D9%8A%D8%A7%D8%AA-%D8%A7> adresinden alınmıştır

Elbeyati, Y. H. (2014). *Elialam Eljedid*. Ürdün-Amman: Dar Elbidaye.

Freedom House. (tarih yok). *Sudan: FREEDOM ON THE NET 2023*. Freedom House: <https://freedomhouse.org/country/sudan/freedom-net/2023> adresinden alınmıştır

International Media Support. (2007, 11). *Assessment and outline of a strategy for media support: Media in Sudan at a crossroads*. mediasupport: <https://www.mediasupport.org/wp-content/uploads/2012/11/ims-media-in-sudan-crossroads-2007.pdf> adresinden alınmıştır

Jingwei, Z. (2021). Strong "Transformation" and Weak "Cooperation": An Analysis of British Policy on the Mahdi Movement in Sudan from 1900 to 1916. *International Relations and Diplomacy*, 307-320. doi:10.17265/2328-2134/2021.08.001

KEMP, S. (2021, 02 12). *DIGITAL 2021: SUDAN*. Datareportal: <https://datareportal.com/reports/digital-2021-sudan#:~:text=There%20were%2013.70%20million%20internet,at%2030.9%25%20in%20January%202021.> adresinden alınmıştır

krom, o. (2008, 08 20). *muntedeyat mulhim hurdufan*. <https://mollhem.yoo7.com/t1125-topic#top> adresinden alınmıştır

Kukutschka, R. M. (2017). Sudan: Overview of corruption and anti-corruption. *U4 Expert Answers*, 1-17.

LIHAVI, L. B. (2020). *THE ROLE OF RADIO IN PEACE BUILDING: THE CASE OF THE POKOT-TURKANA CONFLICT*. LUVANDA BETH LIHAVI.

Mahama, W. N. (2020). *Social Media Technologies in Policy Communication: A Case Study of Ghana's Information Services Department*. Walden University.

Media Landscapes. (tarih yok). *Sudan*. 01 14, 2024 tarihinde Media Landscapes: <https://medialandscapes.org/country/sudan/media/radio> adresinden alındı

Mohamed, M. B. (2022). *THE ROLE Of NEW MEDIA (BBC & AJE) IN COVERING SUDANESE 2018-2019 REVOLUTION'S EVENTS*. Eskişehir: Anadolu university.

OLARU, G. O. (2023). The rapid diffusion of fake news: An analysis of content on migration, refugees, and conflict on international fact-checking platforms. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, 61-87. doi:10.26650/CONNECTIST2023-1404666

ÖZDEMİR, S., ÖZDEMİR, M., POLAT, E., & AKSOY, R. (2014). SOSYAL MEDYA KAVRAMI VE SOSYAL AĞ SİTELERİNDE YER ALAN ONLINE REKLAM UYGULAMALARININ İNCELENMESİ. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 58-64.

Salih, M. M. (1996). *Alsahafat alsuwdaniat fi nisf qarn (1903-1953)*. Kahire: Markaz aldirasat alsuwdania.

Statcounter Globalstats. (2022, 08 23). *Social Media Stats in Sudan*. Statcounter Globalstats: <https://gs.statcounter.com/> adresinden alınmıştır

Statcounter Globalstats. (tarih yok). *Social Media Stats Sudan Jan - Dec 2022*. Statcounter Globalstats: <https://gs.statcounter.com/social-media-stats/all/sudan/#monthly-202201-202212-bar> adresinden alınmıştır

Statcounter Globalstats. (tarih yok). *Social Media Stats Sudan Jan - Dec 2023*. Statcounter Globalstats: <https://gs.statcounter.com/social-media-stats/all/sudan/#monthly-202301-202312-bar> adresinden alınmıştır

Sudan Medya Bakanlığı. (2014, 07 04). *Televizyon El-Sudan*. 01 14, 2024 tarihinde Sudan Medya Bakanlığı:

<http://mininfo.gov.sd/%D8%A7%D9%84%D9%81%D8%B6%D8%A7%D8%A6%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%88%D8%AF%D8%A7%D9%86%D9%8A%D8%A9/> adresinden alındı

Sudan Memory. (2022). *The Sudanese Press: A Story of Industry, Resilience and Creativity*. sudanmemory: <https://www.sudanmemory.org/cms/142/> adresinden alınmıştır

The World Bank. (2022, 08 05). *DataBank: World Development Indicators*. The World Bank: <https://data.worldbank.org/> adresinden alınmıştır

The World Bank. (tarih yok). *Individuals using the Internet (% of population) - Sudan*. The World Bank: <https://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.ZS?locations=SD> adresinden alınmıştır

TOPÇU, Ç. (2021). *SİYASAL BİLGİ AÇIĞI: DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER, SİYASAL TUTUMLAR VE SOSYAL MEDYA KULLANIMI*. konya: SELÇUK ÜNİVERSİTESİ.

UYGUN, M., & SARIKAYA, A. (2018). SOSYAL MEDYANIN SİYASİ İLETİŞİMDEKİ ROLÜ. *BUSINESS & MANAGEMENT STUDIES: AN INTERNATIONAL JOURNAL*, 108-137.

Zere, A. T. (2020). *Social Media in Exile: Disruptors and Challengers from Eritrea, Ethiopia, and Sudan*.